

IZRAELITA ELSŐ VILÁGHÁBORÚS EMLÉKMŰÁLLÍTÁSOK ÉS FOGADTATÁSUK SZEGED PÉLDÁJÁN¹

Az első világháborús izraelita emlékművek állítási rítusai arra világítanak rá, hogy a felekezeti struktúrában miként adaptálták az egyes közösségek az első világháborús hősök országos tiszteletét.² A szegedi izraelita emlékműállítás fennmaradt forrásai a hitközségi és a bajtársi kezdeményezések, értelmezések szövedékén keresztül az izraelita emlékmű állítási gyakorlat tágabb társadalmi fogadtatására mutatnak rá. Dr. Löw Immanuel orientalista főrabbi beszédei, dr. vitéz Shvoy Kálmán vegyesdandárparancsnok visszaemlékezései, a korabeli sajtóhírek és az emlékművek későbbi vizuális megjelenítései szemléletes példái a neológ zsidóság identifikációs törekvéseinek.³ Utalnak egyúttal a háború előtti és a két háború közötti fővonalbeli nemzetkonceptió változásaira, valamint a dualista helyi elitek új rendszerbeli utóéletére is. A különböző nemzeteszmékhez csatlakozó izraelita felekezetűek Európában, egyrészt az adott nemzet háborús céljaival és propagandájával azonosultak, másrészt a zsidóság múltjában és a judaizmusban próbálták megkeresni az új események előképeit. A zsidóság birodalmi és nemzetállami törekvésekkel való azonosulása az emancipáció társadalmi elvárásának és a nemzeti befogadási gesztus viszonzásának is tekinthető.

A magyar zsidó hőstípus megformálása már a fronton megkezdődött: az önfeláldozó harc és a végsőkig való kitartás képei rajzolódtak ki. Ez nem csupán magyarországi jelenség volt. Az otthon, a zsinagóga és a harctér a Monarchia izraelita propagandájának integrációt megjelenítő helyévé vált. Az otthon maradottakat védő zsidó katona *A Magyar Zsidó Hadi Archivum Almanachjából*,⁴ az újévi üdvözlő propaganda képeslapok otthoni és zsinagógai jelenetei civilekkel, katonákkal és az uralkodó képével a lojalitást és az elköteleződést fejezték

1 A szerzők közül Glässer Norbert az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) ösztöndíjas munkatársa.

2 Lásd: GLÄSSER 2014.

3 Forrásaink a két világháború között, Szegeden megjelent napilapok voltak, hiszen ezekről az ünnepségekről a fővárosi lapokban csak elvétve írtak. Viszonyítási pontként a Szegedi Zsidó Hitközség irattárában található dokumentumokat használtuk fel. A jelenséget a kollektív emlékezet, a nemzetvallás, és az emlékezet helyei felől közelítve vizsgáljuk. Vö. ASSMANN 1999.; JAKAB 2012.; GERŐ 2004.

4 Wilhelm Wachtel: Nagydíók péntekestéje. Lásd: HEVESI – POLNAY – PATAI 1916. 73-74.

ki, a társadalommal egybeforrott zsidót mutatták be. A háborús kiadványokban ismert zsidó művészek munkái jelentek meg. A tendencia közép-európai keretben értelmezhető. Előképeit a német zsidó művészek teremtették meg. A közös harc és az istenszolgálat a Metz-i csata (1870) szimbolikus értelmezése révén vált integrációs jelképpé és a polgári otthonok reprezentációs eszközévé a német zsidóság körében. A német zsidó polgárság nosztalgikus attitűdje fogalmazódott meg például Hermann Junker Metz-i engesztelőnapot feldolgozó festményein. Junker mestere, Moritz Oppenheim hatása alatt állt. Őt követte számos művének megalkotásakor. A képeslapon is ábrázolt tömegjelenetek a francia-porosz háborúhoz kötődnek. Junker képei Hirsch, a zsidó lövész hősiességét, Metz városán kívül tartott Kol Nidré *és másnap egy romos parasztházban* a jom kipuri istentiszteletet végző katonákat ábrázolják. A szabadban végzett Kol Nidré különböző képi megjelenítései az imádkozó zsidó katonákat keresztény honfitársaik védőgyűrűjében ábrázolják. A másnapi istentisztelet képén érdeklődő keresztény civilek is feltűnnek. A festmények és a róluk készült metszetek üzenetének a zsidó udvariasságot és büszke önazonosságot tekintették. Tömeges reprodukciójuk képeslapokon történt Heinrich Kellernél, Oppenheim kiadójánál és másutt. Sokszorosításuk azon a feltevésen alapult, hogy a zsidók boldogan büszkélkedhetnek velük. A Kol Nidré vászonnyomatokon szintén tömegesen sokszorosították és számos német-zsidó otthonban függesztették ki. Oppenheimhez hasonlóan, Junker társadalmi üzenete az istenszolgálat egysegésítő ereje volt.⁵ Hasonló képeslapok a K.u.K seregében végzett tábori istentiszteletekről is jelentek meg, ahogyan az első világháborús osztrák-magyar izraelita részvételt dokumentáló katonai fotók visszatérő motívumává is vált az egyenruhában végzett katonai istenszolgálat.⁶ Ezáltal mind a német, mind pedig az osztrák-magyar zsidók egyszerre fejezhették ki állam iránti lojalításukat és felekezeti hovatartozásukat.⁷

A Nagy háború idején hazájukért életüket áldozó magyar zsidó hősök nevének a neológ és a cionista lapok külön rovatot nyitottak. Ezek célja – a zsidó háborús részvételt és elköteleződést megkérdőjelező sztereotípiákkal szemben – az emlékállítás túl a hősiesség és a nemzet iránti messzemenő elkötelezettség reprezentálása volt. Ekkor vette kezdetét az a hőskultusz, ami a két világháború között teljesedett ki.

5 COHEN 1995. 65.; PENSLAR 2013. 62-65, 134.

6 Lásd: BÍRÓ 2013. 32, 33, 58, 69.; SCHMIDL 2014. 223, 224, 226.

7 Vö. PENSLAR 2013. 64-65.; FINE 2012. 23-27.

Izraelita emlékműállítási gyakorlat

Az első világháborús katonák emlékének Magyarországon a hozzátartozók 1915-től állítottak kisebb-nagyobb emléket. Ezeket az egyéni, illetve különböző felekezeti kezdeményezéseket karolta fel a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság (HEMOB). Az izraelita emlékműállítások az országos tendenciába illeszkedtek. Az első világháború alatt és még inkább a két világháború között minden közösség igyekezett emlékművet állítani hőseinek. Az emlékezeti terek kialakítása az első világháborúban harcoló katonák iránti tiszteletük és hálájuk kifejezésének tárgyasulása, illetve emléküik megőrzésének⁸ alulról és felülről jövő igénye volt. Az egyre szaporodó visszaélések elkerülésére és az emlékművek szabályozására a hősök emlékével több rendelet foglalkozott.⁹

Az emlékezeti terek kialakításának törvényi szabályozása igen korán megtörtént. Az egyéni vagy kisközösségi emlékműállítások támogatását és szabályozását 1915-ben a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság vonta hatáskörébe. Az 1917. évi VIII. törvénycikk minden hadra keltet háborús hősnek nyilvánított, de a közbeszédben a fogalom alatt főként elesett katonákat értettek. Az emlékművek számának növekedésével az emlékműtervek engedélyezése a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács által felállított zsűri jogköre volt. 1916-ban Isten kardja – Hősök emléke címen¹⁰ albumot adtak ki. Az album 80 vázlatrajzot tartalmazott és kiterjedt az emlékművek lehetséges anyagára és szimbolikájára is. Az első világháború emlékeztétét és hőskultuszát tekintve, az izraelita felekezet intézményi szinten is részt vett a szimbolikus politikában. A háború utáni Magyarország zsinagógáiban emléktáblákon örökítették meg a háborúban elesett hitközségi tagok névsorát. Ez a tendencia egyaránt tetten érhető az orthodox és neológ irányzatú közösségekben.

A szimbolikus politika, az első világháborús hőskultusz esetében is a hatalmas politikával szembeni alternatív realitásnak tekinthető. A szimbolikus politika nemzet történelmét szakralizálta, miközben az evilágít tette meg a hit tárgyává. A magyar szimbolikus politika gyökerei az 1848-as forradalomig nyúlik vissza.¹¹ Az első világháborús emlékművek előzményének az 1848-49-es forradalom hőseinek emlékművei tekinthetőek.¹² 1848 rendi és nemzeti konfliktusa az uralkodóval a modern magyar nemzeteszmé kialakulásának fontos eseménye volt.

A nemzettel való izraelita azonosulás és a zsidóság társadalmi integrációjának jelképei a 19. század második felében forrottak ki. Általános jelenségről van szó Közép-Európában, eltérő helyi megvalósulási lehetőségekkel. A cseh-morva reform zsidók 1848-ban ugyanúgy a modern cseh nemzet részévé kívántak válni, mint ahogyan magyar keretek között a cseh-morva gyökerekkel vagy kapcsolatokkal rendelkező Löw Lipót, Einhorn Ignác és mások esetében tapasztalható

⁸ JAKAB 2007.

⁹ L. JUHÁSZ 2010. 17.

¹⁰ HERCEG 1916.

¹¹ Vö. GERŐ 2004.

¹² SINKÓ 1991. 29.

volt. Cseh részről Kieval szerint a befogadási szándék viszont a század utolsó harmadáig elmaradt.¹³ A magyarországi zsidó emlékezetetörténet jelentőséggel teli eseményei 1848 közös harca, a katonák kóser élelmezése, 1849 szegedi emancipációs kísérlete, az 1867-ben elnyert polgári egyenjogúság, az izraelita vallás bevett felekezetté tétele 1895-ben, valamint a Nagy Háború közös harcának éveit. Ezek a későbbi apologetikus írásokban is feltűnnek a zsidótörvények idején és a második világháború utáni kiadványokban.¹⁴

Az első világháborús magyarországi hőskultusznak csupán egyik rétegét képezte 1848 dualizmus idején kialakult hőskultusza. A két világháború között Magyarországot áthatotta a területi veszteségek problémája. A háborút lezáró békediktátum szimbolikus elutasítása – egy újabb értelmezési réteggént – az első világháborús hőskultuszt is meghatározta.¹⁵ A keresztény szenvedéstörténet és feltámadás nemzetre vetítése központi motívuma volt a politikai propagandának. A háborús hősök ennek a szenvedéstörténetnek voltak mártírjai, az emlékező kortársak és az utódok pedig a régi állapotokat visszaállító harc beteljesítői. A háborús emléktáblák és emlékművek jelképességét ez a gondolatkör hatotta át.¹⁶ Ennek judaizálása a messiásvárás, a békevágy és a holtak Messiás eljövetelét követő feltámadásának toposza mentén történt meg. Löw Immánuel a szegedi izraelita temetőben a hősök emlékművének avatására írott beszédében 1933-ban ezt az ívet fogalmazta meg a holtak feltámadásától a revízió gondolataig.

„Békétek jelképe ez az emlék. Virágos, álmodó, békés ugarban várjátok a világnak virradását, azt a világot, amelyen nem cikázik újra végig az öldöklő gyűlölet. A béke Urának, az Egyetlennek szent nevében szenteljük föl emléketeket, mert hiszünk a fényben, hogyha éj komorlik; hiszünk a célt szolgáló szenvedésben; hiszünk a léten túli ébredésben; hiszünk a testen túli létvetésben; hiszünk Magyarország újrakelésében! Amen.”¹⁷

13 KIEVAL 2000. 6-7, 30-31, 63-65, 94.

14 Vö. ZIMA 2008. A toposzok orthodox sajtóbeli mérsékelt megjelenítését lásd: *Zsidó Híradó* 1894. márc. 29./ 8. Hírek – Tiszafüredről írják lapunknak: Kossuth Lajos...; *Zsidó Híradó* 1894. márc. 29./ 10-11. Hírek – Kossuth Lajos temetése; *Zsidó Híradó* 1894. ápr. 5./ 8. Hírek – Kossuth Lajos temetése; *Zsidó Híradó* 1894. márc. 22./ 1. Kossuth Lajos; *Zsidó Híradó* 1894. márc. 22./ 9. Hírek – A sátoralja-újhegyi rabbi és Kossuth; *Zsidó Híradó* 1894. márc. 29./ 1-2. Gyászkeret nélkül írta: Viador; *Zsidó Híradó* 1898. jún. 16./ 12. Hírek – Kossuth reminiscenciák; *Zsidó Híradó* 1899. aug. 3./ 7. Hírek – Petőfi Sándort ünnepelte...; *Zsidó Híradó* 1905. márc. hó/ 12-13. Nemzeti Ünnepe; *Zsidó Újság* 1927. nov. 4./ 6. Kossuth szobra előtt. Egy chosid legenda föllevenítése; *Orthodox Zsidó Újság* 1939. máj. 20./ 11. Rituális kosztot kaptak 1848-ban a zsidó katonák; *Orthodox Zsidó Újság* 1940. márc. 10./ 1. Kossuth Lajos az antiszemitizmus ellen; *Orthodox Zsidó Újság* 1941. nov. 1./ 5. Történelmi reminiscenciák; *Orthodox Zsidó Újság* 1939. máj. 10./ 1-2. Egy fővárosi falragasz előtt. ZSOLDOS 1948.

15 ZEIDLER 2001. 160-161.

16 NAGYILLÉS 2014. 270-272.

17 Löw 1939. 407.

Az emléktáblák és emlékművek arra voltak hivatottak, hogy demonstrálják az izraelita közösségek magyarsághoz tartozását és apologetikus üzenetet hordozzanak az első világháborús összeomlásokkor felerősödött vádakra.¹⁸ Emléket állítottak az izraelita hősök bátorságának, áldozatkészségének, az első világháborúban való helytállásuknak, ugyanakkor mélyebb közösségi jelentésrétegeknek is tárgyi kifejeződést adtak. Ezt hangsúlyozza az *Egyenlőség* című neológ hetilap is, amely a hősök emlékünnepéről megjelent híradásában dr. Hevesi Ferenc rabbi homíliáját idézte. A neológ rabbi méltatta a budapesti izraelita katonák helytállását, akik „vérükkel pecsételték meg a magyar zsidó felekezet önfeláldozó hazafiasságát.”¹⁹

Az összetartozás érzését erősítette az is, hogy – országos jelenségként – a legtöbb emlékjel állítási ünnepségen Szegeden felekezettől függetlenül mindenki részt vett: a város vezetősége (esetenként fővárosi politikusok is), Szegedhez kötődő ezredek, iskolások és a helyi felekezetek képviselői. A szegedi sajtóban ezekről részletes tudósításokat adtak. Voltak ugyanakkor olyan emlékmű állítási ünnepségek is a városban, amelyeken csak az emlékjelet állító csoport vett részt.²⁰

Az első világháborús emlékművek motívum és formavilágát a társadalom különböző közösségei és rétegei eltérő mértékben adaptálták. Az Isten kardja motívum ugyan a felülről jövő elvárások előnyben részesített motívuma volt, mégsem talált széles társadalmi befogadásra. A rákoskeresztúri izraelita temető első világháborús hősi emlékműve ugyanakkor ezt a szimbolikát követte. Az emlékművön megjelenő kard és mitikus Turulmadár motívuma a *Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbum*ának díszítésében is visszaköszönt. A Turul a stilizált szentírasi tekercsek tartójaként is megjelent önmagában vagy Júda oroszlánjaitól szegélyezve.²¹ A Turul a keresztény Passió-szimbolikánál könnyebben adaptálható, nemzeti őstörténeti jelképiségnek tekinthető. A 19. századi közös honfoglalás narratívumába is jól illeszkedett. A neológ polgári elit történelemszemlélete szerint a Kárpát-medencébe érkező magyarok között voltak zsidók, zsidó vallású magyarok és prozelita kazárok is.²² Az állampolgári egyenjogúsítás és bevett felekezetek sorába emelés e történelemszemlélet szerint nem a magyar nemzet által tett gesztus volt, hanem a magyar zsidóknak ősi soron járó örökségnek tekintendő.

A köztereken állított háborús emlékművek avatóin részt vettek az adott települések főabbjai is. A szentélyhasonlat és a turulszimbolika ezen alkalmak során is megjelent a rabbik beszédeiben. Dr. Dohány József orthodox főrabbi Kiskunhalas városi emlékművének avatóján a Turulmadarat óvó, a zsidókat is szárnyai alá befogadó jelképként mutatta be. A hasonlat a közös honfoglalás narratívumának orthodox átvétele volt. Az emlékmű madara egyúttal az ország

18 Vö. FINE 2012. 14-16.; SCMIDI 2014. 138-142.; PENSLAR 2013. 178-179.

19 *Egyenlőség* 1933. jún. 13./ 25. Hírek – A hősök emlékünepe az izraelita temetőben

20 NAGYILLÉS 2014. 269.

21 HEGEDÜS 1940. 1, 3, 128.

22 Vö. ZIMA 2008.

majdani feltámadását, területi integritásának visszanyerését is jelképezte a főrabbi 1926-ban tartott beszédében.²³

Európa legnagyobb zsinagógája, a budapesti Dohány utcai zsinagóga mellett épült fel a Hősök temploma. A neológ zsidóságot képviselő Pesti Izraelita Hitközség általa emlékezett a „Makkabeusok kései leszármazottainak” tekintett, elesett magyar zsidó katonákra. Az épület 1932-ben készült el Vágó László tervei alapján. A zsinagóga díszítését a Dávid-csillagok és a héber feliratok határozzák meg.²⁴ Szentírási idézeteket vonatkoztattak a Nagy Háborúban elesett hősökre a zsidó időszemlélet azon sajátosságára alapozva, ami a jelen és a szentírási idők eseményei közötti lényegi azonosságot emeli ki.²⁵

A reprezentatívabb izraelita első világháborús emlékművek bekerültek a *Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbum*ának illusztrációi közé is.²⁶ A több kiadást megért album a második világháború éveiben volt hivatott a neológ zsidóság számára a magyarsághoz tartozást reprezentálni. Ez a szerep a kötet szerkesztését is meghatározza. 1940-ben írott előszavának központi gondolata a hősök vérén szerzett közösségi érdem, amely az izraelita felekezetet végérvényesen a magyar nemzet részévé avatja.

„És mintha az idők múlásával az *Emlék* is elmúlna, a nagy *Gondolat* a mult ölébe bukkott, mint valami *céltalan, értelmetlen, felesleges és idejét mult mese*... De mintha az európai történelem horizontján szürke folatok indulnának, mint rettenetes viharok távoli jelei... [...] És amint sűrűsödik a lég, úgy nehezedik az élet... villámok cikáznak, messziről hallik görgető dübörgésük... [...] Huszonöt éve, hogy kitört a világháború és a magyar zsidóság kétszázévezres tömege is hadba vonult. Huszonöt év után az első «*zsidótörvény*» után, a második «*zsidótörvény*» hajnalán megalakul a Pesti Izraelita Hitközség kebelében a «*Hadviselték Bizottsága*». És ennek a bizottságnak írott programjában a legfőbb pont az 1914–1918-as világháború magyar zsidó hadbavonultjainak statisztikai számbavétele. Összeírása mindazon személyeknek, akik e hazáért küzdöttek, vért és életet áldoztak... [...] Összeírassanak, hogy nevük örök emlékü legyen és példaképpen lebegjen a jövő nemzedéknek! ...A hős apáknak dicső harci tettei mutassák az utat az utódoknak e hon iránti áldozatos szerelmükben!...”²⁷

Az album egyszerre volt apologetika a szegregációs törvények által meghatározott társadalomban és a korábbi diskurzusok folytatása.

23 *Zsidó Újság* 1926. jún. 25./ 2-3. Emlékbeszéd. K. k. Halas r. t. város által emelt hősök emlékszobrának leleplezésénél főmértóságu Horthy Miklós kormányzó és József kir. herceg jelenlétében K.-K. Halas főterén. Írta: Dr. Dohány József főrabbi.

24 GRÜNWALD – NAMÉNYI 1949. 29-30., BÍRÓ 2013. 33.

25 RÉKAI 2000. 70-71., 74-76.; YERUSHALMI 2000. 56.

26 HEGEDÜS 1940.

27 HEGEDÜS 1940. 7-8.

Löw és Shvoy szerepe az emlékezet formálásban

A két világháború között Szegeden minden közösség fontosnak tartotta, hogy saját emlékjelet állíttasson hősi halottai emlékére. Szegeden ez azért is volt jelentős, mert a városi emlékmű csak 1937-ben készült el. Előtte főként a laktanyákban, felekezeti temetőekben tartották a megemlékezéseket, amelyeket több esetben istentisztelet/mise előzött meg. A templomok falán szintén helyeztek el első világháborús emléktáblákat.²⁸

Az izraelita emléktáblák a közösség anyagi helyzetének függvényeként, gyakran az elsők voltak a helyi emléktábla-állítatások sorában. Szegeden például a vallási közösségek közül elsőként az izraelita emléktáblák készültek el 1924-ben. A régi zsinagóga falán helyezték el.²⁹ A templomok, imaházak falán látható táblákhoz hasonlatos közösségi emlékezeti helyekké léptek elő a felekezeti temetők is. A szegedi belvárosi temetőben az izraelita emlékművet 1933. október 29-én avatták fel. Dr. vitéz Shvoy Kálmán vegyesdandárparancsnok kezdeményezésére, közadakozásból készült el 1932-ben előbb a protestáns-, majd a görögkeleti emlékmű. Ezt követően 1933-ban, a Szegedi Zsidó Hitközség és az 5. honvéd vegyesdandár együttműködésében³⁰ jött létre az izraelita emlékmű. Az emlékjelet egy két méter magas műkö szarkofág, amelynek gipsz modelljét Tápay Antal, az emlékművet Tardos-Taussing Ármin készítette el. A szarkofágot 32 centiméteres szalagdísz díszíti, amelyen borostyánág és a levelek között elhelyezett halotti mécsesek találhatók. A felirat stilizált héber jellegű latin betűtípus szerint készült.³¹

Az avató ünnepségen részt vettek az ezredek, a vallási egyesületek képviselői, a felekezetek vezetői, az Országos Frontharcos Szövetség, a Vitézi Szék és a szegedi zsidó hadviseltek.³² A beszédek azt hangsúlyozták, hogy a hazáért való harc egyesítette az embereket vallásra való tekintet nélkül. A szegedi izraelita temetői hősi emlékmű közelgő felavatását a *Szegedi Napló* és a *Szegedi Új Nemzedék* is az egységesítő hőskultusz és patriotizmus jegyében vezette fel.

„Ez az emlékmű, mely a többi temető hősi emlékművével együtt e haza minden egyes fiának közös fájdalmát és közös emlékezését hirdeti, legyen egyben jelképes hirdetője a nemzet érzelmi egységének is, a Haza iránti szeretetben és áldozatkészségben.”³³

„A m. kir. szegedi 5. honvéd vegyesdandárparancsnokság és a Szegedi Zsidó Hitközség áldozatkészségéből elkészült a

²⁸ NAGYILLÉS 2014. 269.

²⁹ Lásd: HEGEDÜS 1940. II-III.

³⁰ Amelynek parancsnoka Shvoy Kálmán volt. vö. *Szegedi Napló* 1933. okt. 28./ 4. Vasárnap nagy katonai és polgári ünnepség keretében avatják fel a zsidó hősi emlékművet.

³¹ Képét a Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma is közli HEGEDÜS 1940. I.

³² Vö. *Szegedi Napló* 1933. okt. 31./ 5-7. Lélekemelően szép ünnepségen avatták fel a zsidó hősi emlékművet.

³³ *Szegedi Napló* 1933. okt. 22./ 4. Impozáns ünnepség keretében avatják fel a zsidó hősök emlékművét.

világháboruban elesett zsidó vallású hősök emlékműve is. Így most már Szeged város valamennyi temetőjében létesült a hősök emlékműve.”³⁴

Megnyilatkozásaiban az egységesítő hőskultuszt és patriotizmust hangsúlyozta Shvoy Kálmán, aki a Monarchia katonájaként vett részt az első világháborúban, s a két világháború között is a felekezeti és etnikai hovatartozás feletti hadsereg koncepcióját képviselte. Az első világháború után azonban megváltozott a korábbi nemzetkonceptió, amelyet mind Shvoy, mind az izraelita emlékmű avatásának szónokai figyelmen kívül hagytak a beszédek megfogalmazása során.

Az avató beszédek a magyar nemzetvallást adaptálták, ezért nagyrészt ugyanazok a motívumok jelentek meg az itt elhangzó szónoklatokban, mint más felekezetek esetében: az emlékmű oltárként, zarándokhelyként való értelmezése, a hősök örökéletűvé lényegítése és Magyarország feltámadásának gondolata. A trianoni békeszerződést dr. Pap Róbert Mohácshoz és Világoshoz hasonlította, amely az „után következő időkben a rendületlen hit és kitartás az erőgyűjtés korszakává avatta.”³⁵

A zsidó emlékmű állítási beszédek, így Löw Immánuel beszédei is a modern kor társadalmi, politikai problémáira reflektáltak, amelyeket a hagyomány láncolata mentén, a jelen kor szentírási előképein keresztül igyekeztek magyarázni.³⁶ A szegedi régi zsinagóga falán elhelyezett emléktáblákról szóló beszédében például Löw a zsinagógát, mint az áldozatbemutató helyét, összekapcsolta a jeruzsálemi Szentéllyel. Löw az emléktáblákat Mózes Törvénytábláihoz hasonlította. A kőbe vésett magyar izraelita katonák nevét a Tíz Ige és az Örökkévalóval kötött szövetség parafrázisának szánta. Amíg a frigyláda kőtábláin a Tíz Ige állt, addig a zsinagógai emléktáblán a halott magyar zsidó hősök nevei olvashatóak.³⁷ Az emlékjel szónoki értelmezése az Örökkévalóval kötött szövetség mintájára a nemzettel való összeforrást hangsúlyozta. A régi zsinagóga – utcáról is jól látható – falára utalva mondta Löw: „a bizonyosság két kőtáblája lesz ez az írás: tegyenek bizonyosságot a zsidóság felől, amely első volt áldozatban, szenvedésben, hűségben.”³⁸ A beszédben megjelenő Szentély egyszerre utalt a zsinagógára, és a jeruzsálemi Szentélyre. Löw párhuzamba állította a „Szentföld hegységeinek cédrusait” és a „magyar róna jegyzeit” egymással. A hősök egyaránt hűségesek voltak a „Szentföld hitéhez” és a „Szülőföld rónaságához”, azaz a magyar hazához. Mindez a neológ polgári önkép keretében értelmezhető: századfordulós önmeghatározásukat megtartva magukat magyarnak, felekezeti és nemzeti elítélésnek tekintették.

34 Szegedi Új Nemzedék 1933. okt. 22./ 9. Hősi emlékmű felavatás.

35 Vö. Szegedi Napló 1933. okt. 31./ 5-7. Lélekemelően szép ünnepségen avatták fel a zsidó hősi emlékművet.

36 GLÄSSER 2014.

37 Vö. a hajdúböszörményi izraelita hősi halottak tényleges mózesi Törvénytáblákat formáló emléktábláival. HEGEDÜS 1940. 175.

38 Löw 1928. 324.

A hősök legfőbb erénye mindenütt a bátorság, az önfeláldozás volt, amely a Haza iránti szeretetüket bizonyította. Tetteikkel követendő példává váltak a fiatalabb generáció számára.³⁹ Volt olvasható a szegedi sajtóban az *Aranyalbum*ból fentebb idézett toposz. Ugyanakkor Löw Immánuel több beszédének központi gondolata a békevágy volt, az első világháborút „az élők haláltáncának” és a Monarchia, a „kettős birodalom halálharcának” nevezte.⁴⁰

A szegedi sajtóban az emlékművekről, mint zarándokhelyekről, oltárról beszéltek, ahová a kortársak erőt gyűjteni és imádkozni mehettek,⁴¹ illetve ahova a Hősök Emlékünnepén ellátogathattak. Az emlékműállítás által a tér is megszentelődött, amit tovább erősített, hogy ezeket az emlékműveket a felekezeti temetőben, illetve a zsinagóga falán helyezték el. Az avatások szóhasználatára és gesztusai minden esetben hasonlóságot mutattak a vallási rítusokkal és nyelvvel. Az emlékművek anyagát, a követ, több beszédben a maradandósággal, illetve a soha el nem múló emlékezéssel azonosították.⁴²

Az izraelita avató és emlékező beszédekben a múlt eseményein túl előre vetítették a jövőt is. A magyar zsidók első világháborúban vállalt hazafias szerepét emelték ki, részben a külső vádakra reflektálva. A megemlékezésekkor fontos szerepe volt a közös tapasztalatoknak, amelyek hatással voltak a közösség identitására.⁴³

Shvoy beszéde és nyugdíjazása

Shvoy Kálmán az emlékműnek nem csak a létrehozásában, hanem az avató ünnepségén is részt vett. A *Szegedi Napló* által közölt avató rítus tervezetében a vegyesdandárparancsnok központi szerepet kapott.

„A hősi emlékművek leleplezési ünnepsége délelőtt 11 órakor kezdődik a katonazenekar himnuszával. Dr. Frenke Jenő rabbi imát mond, zsidótemplomi férfikar gyászdalt énekel. Dr. Biedl Samu a zsidó hitközség elnöke ezután átadja az emlékművet Faragó Lajosnak a szent egylet elnökének, aki azt átveszi. Az ünnepi beszédet dr. Papp Róbert mondja, majd dr. Löw Imánuel főrabbi beszél. A beszédek elhangzása után az emlékmű megkoszorúzása következik. Először dr. vitéz Shvoy Kálmán altábornagy teszi le a koszort az emlékműre. A Himnusz eléneklésével fejeződik be az ünnepség,

39 *Szegedi Napló* 1933. okt. 31./ 5-7. Lélekemelően szép ünnepségen avatták fel a zsidó hősi emlékművet.

40 Löw 1928. 323-235.

41 *Szegedi Napló* 1933. okt. 31./ 5-7. Lélekemelően szép ünnepségen avatták fel a zsidó hősi emlékművet.

42 *Szegedi Napló* 1933. okt. 29./ 7. A kő

43 Vö. ÁSSMANN 1999. 138.

majd a kivonult diszszázad diszmenetben elvonul vitéz dr. Shvoy Kálmán altábornagy előtt.”⁴⁴

Shvoy beszéde hasonlatos volt a Szentegylet nevében felszólaló Biedl Samu és dr. Pap Róbert szavaihoz, valamint a betegség miatt távol maradó Löw Immánuelnek dr. Frenkel Jenő rabbi által tolmácsoltt beszédéhez. Shvoy Kálmán A nemzeti zászlóval bevont szónoki emelvénnyel hangsúlyozta, hogy „a háború kegyetlen vérzivatarra nem ismert különbséget sem vallás, sem faj, sem nemzetiség között.” Majd hozzátette: „Mi katonák nem teszünk az emberek között más különbséget: csak jó és rossz embereket ismerünk.”⁴⁵ Ez a kijelentése összhangban állt az Osztrák-Magyar Monarchia katonaságának elveivel.⁴⁶ A *Szegedi Naplóban* Fohász címen név nélkül közölt beszéd pedig a hazafiság felekezeti- és származásfeletti-ségéről szólt.

„Álljanak... S legyenek szószólói az emberi szolidaritásnak, a Gondolatnak, a Kulturának, a Haladásnak s örök mementóként minden hit számára egyformán: emberek, szeressétek egymást... Szeressétek egymást s hagyjatok fel a gyűlölködéssel, az egymás iránti áskálódásokkal, s gáncsvetésekkel, a pártoskodásokkal, de siessetek, rohanjatok, hogy mielőbb megszoríthassátok egymás kezét örök hűsége: szegény hazátokért, szépséges bérce, rózsás ringó kalászos Magyarországukért. Emberek! Allnak a keresztek és állnak a szarkofágok. Higgyetek nekik. Már nem a halált hirdetik. A halottak az Élet felé mutatnak: Mi meghaltunk értetek, tiétek az Élet, minden örömeivel, minden szépségével, miért bántjátok hát egymást Testvérek? Hallgassátok csak az Élet követelő dübörgését, mi jól halljuk itt lenn és azt mondjuk nektek Emberek, szeressétek egymást, mert holnap itt a feltámadás, itt van újra Nagy Magyarország...”⁴⁷

Részben Shvoy kijelentése miatt, részben a szegedi polgármesterhez intézett kizsólása okán, amelyben szóvá tette, hogy Szegednek még mindig nem épült meg a városi emlékműve, Shvoy beszéde mind a fővárosi, mind a szegedi, sőt a határon túli lapokban is nagy sajtóvisszhangot váltott ki, ugyanakkor vegyes fogadtatásra talált. Másnap Biedl Samu és a budapesti zsidó hitközség elnöke, Stern Samu levélben köszönte meg Shvoy beszédét és a zsidó hősök melletti kiállítását.⁴⁸ A *Magyar Hírlap*⁴⁹ is elismerően nyilatkozott a vegyesdandárparancsnokról. Az újság hangsúlyozta, hogy Shvoy Kálmán a felekezeti békét hirdette, amely a

44 *Szegedi Napló* 1933. okt. 22./ 4. Impozáns ünnepség keretében avatják fel a zsidó hősök emlékművét

45 *Szegedi Napló* 1933. okt. 31./ 5-7. Lélekemelően szép ünnepségen avatták fel a zsidó hősi emlékművet.

46 Vö. Bíró 2013. 32-34.; SCHMIDL 2014. 95-100.

47 *Szegedi Napló* 1933. okt. 29./ 1. Fohász

48 Vö. Shvoy 1983. 119.

49 *Magyar Hírlap* 1933. okt. 31-i 248. sz. Idézi Shvoy 1983. 119.

lap szerint nem politika. Ez valószínűleg azokra a reakciókra volt válasz, amely szerint Shvoy Kálmán a beszédében politizált, ezzel túllépve a hatáskörét. A lap szerint „Magyarországnak szüksége van arra az erőttöbbletre, amelyet a felekezeti béke jelent és biztosít. A magyar múlt tanítását, a jobb magyar holnap egyik felét hirdette Shvoy Kálmán altábornagy a szegedi zsidó temetőben.”⁵⁰ Ugyanígy elismerően nyilatkozott a *Cél* című folyóirat, sőt a határon túli *Új Közlöny* (Ungvár) is. Többségében tehát egyetértettek Shvoy Kálmán beszédével. Ugyanakkor például a *Magyarok Lapja* cikkében számon kéri Shvoy Kálmántól, hogy Löw Immánuelről külön miért emlékezett meg. A lap emlékeztetett a főrabbi évekkel ezelőtti „nagy port felvert szereplésére”⁵¹, valószínűsíthetően Löw Immánuel Horthy Miklóssal kapcsolatos konfliktusára és az azt követő házi őrizetére utalva.⁵²

Shvoy Kálmán felszólalásával a katonai vezetésen belül sem mindenki értett egyet. November 19-én például vitéz Kárpáthy Kamilló gyalogsági tábornok kifogásoló rendeletet küldött, amelyben számon kéri a vegyesdandárparancsnoktól, hogy politizált, megemlékezett egy rabbiról, ráadásul felszólítást intézett a polgármesterhez.⁵³

Shvoy Kálmán beszédével kapcsolatos vita egy évig húzódott. Már 1933-ban elhatározta, hogy nyugdíjba vonul, „mielőtt elküldik”. 1934. február 27-én a *Reggel* című lapban arról írtak, hogy nyugdíjba megy. Ekkor még a főparancsnokság arra utasította, hogy helyesbítsen. Shvoy Kálmán erre nem volt hajlandó és valóban nyugdíjba ment, ugyanakkor ezt követően még évekig részt vett a városi közgyűlés munkájában. 1935-től 1939-ig a Nemzeti Egység Pártja országgyűlési képviselője, a párt Véderőbizottságának elnöke volt. A nyilas hatóságok a második világháború végén internálták, 1945-ben térhetett vissza Szegedre.⁵⁴

Tanulságok

A Szegeden felállított felekezeti emlékművek jól példázzák azt, hogy miképpen hatotta át a hősök tisztelete a társadalmat, és hogyan adaptálták ezt az egyes közösségek saját igényeiknek megfelelően. A világháborús lelkesedés Davide J. Fine szerint középosztálybeli magatartásnak számított. Mivel a közép-európai zsidók jelentős tömegei a városi középosztályhoz tartoztak, ezért a zsidók háborús lelkesedése egyfelől megfelelt társadalmi közegük normáinak, másfelől a háború kiváló alkalmat nyújtott a zsidó elit számára a többségi nemzeti iránt elkötelezettségük bizonyítására.⁵⁵ A nemzethez tartozás a kései konfesszionizálódás és

50 *Magyar Hírlap* 1933. okt. 31-i 248. sz. Idézi SHVOY 1983. 119.

51 *Magyarok Lapja* 1933. nov. 12. III. évf. 46. sz. Idézi SHVOY 1983. 120.

52 Vö. PÉTER 2004.

53 SHVOY 1983. 119-121.

54 SHVOY 1983. 19.

55 FINE 2012. 6-7, 11.

a modern polgári öntudat keretében vált fontossá a fővonalbeli izraelita/zsidó intézményi stratégiáknál. A magyarországi zsidóság esetében a háborús hőskultusz a magyarsághoz tartozás kifejezésének egyik eszközéül szolgált egy olyan korban, amelyben ezt a hovatartozást több, fővonalba került politikai irányzat és eltérő nemzetkonceptió kérdőjelezte meg. A hőskultusz zsidó adaptálása és értelmezése ekképp saját társadalmi valóságukra vonatkozó szimbolikus reflektálás is volt. Az állami elvárás mögött megtalálható az izraelita közösséget ért támadások apologetikája és a fővonalbeli etnikai alapú magyar nemzetkonceptió ellenében a magyar nemzethez tartozás szándékának kinyilvánítása is. A nemzethez tartozás narratívumai és rítusai intézményi szinten a numerus claususszal megváltozott etnikai nemzetkonceptió hatására sem módosult. A dinasztia és a dualizmus emléke pedig a magyar zsidóság idealizált aranykorává vált, amire nosztalgiával tekintettek. Mindeközben megjelent intézményi szinten kívül – a hivatalos intézményi autoritások ellenzése mellett – egy újabb etnikai nemzetértelmezés, a cionizmus, ami az újabb nemzedék körében terjedt és a második világháború után vált meghatározó önértelmezésé. A szegedi izraelita hősi emlékmű avatásáról a neológ hitközségi elnök a Magyarországi Cionista Mozgalom lapjának is küldött tudósítást. A szerkesztő visszajelzésében ragadta meg az alkalmat, hogy szóvá tegye a hitközség *Zsidó Szemlé*hez fűződő ambivalens viszonyát.⁵⁶

A hősök emléke idővel némileg elhalványult, részben a közvetlen tapasztalat hiánya, részben a vészkorszakot túlélők új önmeghatározásai, részben a megemlékezési alkalmak háttérbe szorulása, majd eltűnése miatt. A jelenség vizsgálata viszont egykori társadalmi jelentősége, valamint az ambivalens megítélésű korszak árnyaltabb megismerése és megértése szempontjából fontos.

IRODALOM

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BÍRÓ Ákos

2013 *Kétfejű sas Dávid pajzsán. Tábori Rabbínatus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918.* Gabbiano Print Kft. Nyomda Kiadó, Budapest.

⁵⁶ Szegedi Zsidó Hitközség, Hitközségi iktatott iratok 1933/1-2, 14. 1a doboz

COHEN, Richard

- 1995 Nostalgia and Return to the Ghetto A Cultural Phenomenon in Western and Central Europe. In: G. Tobias Natter (Hrg. / ed.): *Rabbiner – Bocher – Talmudschüler* Bilder des Wiener Malers Isidor Kaufmann 1853-1921. Jüdisches Museum der Stadt Wien, Wien. 43-91.

FINE, David J.

- 2012 *Jewish Integration in the German Army in the First World War*. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin – Boston.

GERŐ András

- 2004 *Képzelt történelem*. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó – PolgART Kiadó, Budapest.

GLÄSSER Norbert

- 2014 Jüdische Kriegerdenkmale und Zivilreligion in Ungarn (1914–1944), *Acta Ethnographica Hungarica* 59 (2) 4.07-416.

GRÜNWARD Fülöp – NAMÉNYI Ernő

- 1949 *A 90 éves Dohány-utcai templom*. Országos Magyar Zsidó Múzeum, Budapest.

HEGEDÜS Márton

- 1940 *Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma*. Az 1914–1918-as világháború emlékére. K.n., Budapest.

HERCEG Ferenc – SPIEGEL Ferenc

- 1916 *Isten kardja. Hősök emléke*. 80 vázlatrajz elesett hőseink emlékének művészi megörökítésére. Magyar Építőművészek Szövetségének Kiadása, Budapest.

HEVESI Simon– POLNAY Jenő – PATAI József

- 1916 1914-1916. *A Magyar Zsidó Hadi Archivum Almanachja*. Magyar Zsidó Hadi Archivum – Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület, Budapest.

JAKAB Albert Zsolt

- 2007 *A kollektív emlékezet konstrukciói és a nemzetépítés Kolozsváron 1918 és 1989 között*. MTA HTMTÖ pályamunka; 2009A00020E.

- 2012 *Emlékállítási és emlékezési gyakorlat*. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

KIEVAL, Hillel J.

- 2000 *Languages of Community*. The Jewish Experience in the Czech Lands. University of California Press, Berkely – Los Angeles – London.

L. JUHÁSZ Ilona

- 2010 *„Neveitek e márványlapon...”* A háború jelei. Jelek a térben 3. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

Löw Immánuel

- 1928 *Hetven beszéd, 1914-1928*. A Szegedi Zsidó Hitközség kiadása, Szeged.

- 1939 *Kétszáz beszéd, 1919-1939*. A Szegedi Zsidó Hitközség kiadása, Szeged.

NAGYILLÉS Anikó

- 2014 A Haza oltárán. Az első világháborús hőskultusz szegedi emlékhelyei és rítusai. In: Vajda Zoltán (szerk.): *Tehetségek a tudomány horizontján*. Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatóinak tudományos munkáiból. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged. 268-281.

PENSLAR, Derek J.

- 2013 *Jews and the Military A History*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.

RÉKAI Miklós

- 2000 Az idő a zsidó kultúrában. In: Granasztói Péter, Szeljak György, Tasnádi Zsuzsanna (szerk.): *A Megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest. 70-83.

SCHMIDL, Erwin A.

- 2014 *Habsburgs Jüdische Soldaten 1788-1918*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.

SHVOY Kálmán

- 1983 Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945. Kossuth Kiadó, Budapest.

SINKÓ Katalin

- 1991 A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. In: KOVÁCS Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina Kiadó. 9-45.

YERUSHALMI, Yosef Hayim

- 2000 *Záchor*. Zsidó történelem és zsidó emlékezet. Osiris könyvtár Judaica. Osiris Kiadó – ORZSE, Budapest.

ZEIDLER Miklós

- 2001 Közvélemény és propaganda. Irredenta kultusz Magyarországon a két világháború között, *Rubicon* 2001 (8-9). 78-87.

ZIMA András

- 2008 Cult or spirit? Integration strategies and history of memory in Jewish groups in Hungary at the turn of the 19th-20th century. *Acta Ethnographica Hungarica* 53 (2). 243-262.

ZSOLDOS Jenő

- 1948 *1848-1849 a magyar zsidóság életében*. A Pesti Izraelita Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as Ifjúsági Bizottsága, Budapest.

GLÄSSER NORBERT – GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS ANIKÓ

THE HUNGARIAN ISRAELITE MEMORIAL
PLAQUES AND STATUES OF THE GREAT WAR
AND THEIR RECEPTIONS ON THE CASE
OF SZEGED

The world war Jewish media propaganda of Hungary adapted its tools into the non-Jewish war propaganda. The shaping of the Hungarian Jewish hero-type already started at the war front: self-sacrificing fight and persistence to the very end became distinct. Opposing the stereotypes that questioned Jewish participation and commitment in the war the publications were not only meant as a remembrance but to represent heroism and far-reaching commitment to the nation. This was the starting point of the heroic cult that was fulfilled during the next decades remembering the Great War. In the synagogues of Hungary that had suffered significant territorial losses the names of the fallen members of the community were immortalized in memorial plaques. This tendency is discernible in both Orthodox and Neolog communities. Depending on the financial situation of the community the Israelite memorial plaques were often the first in the line of local memorial plaques erected. The intent of the sponsors can be interpreted within the framework of the Monarchy's Neolog and Orthodox self-image: retaining their turn-of-the-century self-definition they regarded themselves as Hungarians and their denomination as Israelite. The purpose of the memorial plaques was to demonstrate their community's belonging to the Hungarian nation and to carry an apologetic response to the accusations gaining force with the collapse after the world war. They commemorated the bravery and unselfishness of the Israelite heroes, their performance in the First World War while providing a physical manifestation to the deeper collective layers of meaning pertaining to the present defined by the segregation law (*numerus clausus*).

Szegedi régi zsinagóga emléktáblája